

УДК 332.1:314.18 (477.8)

СТАН І ДИНАМІКА ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАХІДНОМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РАЙОНІ УКРАЇНИ

Р. Теслюк

*Інститут регіональних досліджень НАН України,
вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026, Україна*

Проаналізовано головні тенденції у формуванні кількості населення Західного соціально-економічного району України. На рівні адміністративно-територіальних одиниць областей регіону обґрунтовано та зіставлено географічні відмінності в природному та механічному русі населення.

Ключові слова: природний приріст, міграція, депопуляція, Західний соціально-економічний район.

Складність і різноманітність глобальних демографічних процесів актуалізує наукові пошуки в регіональній демогеографії, потребує постійного моніторингу та оцінювання демографічної ситуації у країні та її регіонах для розробки цілей і засобів державної та регіональної демографічної політики.

Головні сучасні глобальні демографічні зміни пов'язані з декількома чинниками. З одного боку, це неконтрольований чи погано контрольований перебіг демопроектів у країнах, які розвиваються, що виражається в стабільно високих темпах приросту їхнього населення, з іншого, – перманентна депопуляція в постсоціалістичних, зокрема пострадянських, країнах, що набирає в окремих випадках загрозливих масштабів. Наприклад, порівняно з історичним максимумом 1993 р. населення України зменшилося на 12,4 % (майже 6,5 млн осіб); сьогоднішні (станом на 01.01.11) 45,8 млн – це рівень 60-х років ХХ ст. (тут і надалі використано офіційні статистичні дані Державного комітету статистики України¹).

Тривала демографічна криза в Україні, виражена в депопуляції населення, що почалася після 1993 р., і в характері природного та механічного руху в країні, його особливості в регіонах, визначає передумови формування якості життя населення держави та її регіонів.

Територіальні відмінності демопроектів у сучасній Україні ставлять завдання щодо проведення мезорегіональних оцінок і зіставлень на рівні адміністративно-територіальних одиниць (АТО) областей. Проводити таке дослідження ми вважаємо за доцільне на регіональному рівні, представляючи області Західної України у складі соціально-економічного району (СЕР) країни.

Залежно від територіальних масштабів дослідження для оцінювання демографічної ситуації вибирали різні показники. Враховуючи багатий досвід наукових досліджень у

¹Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

цій сфері (у різний час регіональні демографічні проблеми досліджували та досліджують В. Джаман, О. Заставецька, Ф. Заставний, Г. Лабінська, В. Наулко, Н. Паньків, О. Перхач, Н. Прицюк, Г. Старостенко, С. Цапок та ін.) та інформацію національної статистики, для аналізу відібрано деякі демографічні показники.

Ми зосередимося на динаміці кількості населення Західного СЕР (ЗСЕР) України і процесах, що її визначають, – природному та міграційному русі населення, розглядаючи їх, з одного боку, як чинники, з іншого, – як наслідки якості життя населення (ЯЖН) регіону.

Динаміка кількості населення визначає кількісний склад трудових ресурсів регіону – звуження основи статеві-вікової піраміди населення України є ознакою майбутньої значної нестачі робочих рук. На тлі найбільш демографічно кризових східних і північно-східних областей у деяких регіонах країни (м. Київ, Рівненська, Закарпатська та Волинська області) за останні кілька років простежується незначне зростання кількості населення. Загалом областям Західного СЕР властиві ліпший порівняно з середньоукраїнськими показники демоситуації.

Головною тенденцією, яка формує демографічну ситуацію в регіоні, є уповільнення темпів скорочення загальної кількості населення Західного СЕР (рис. 1). Крім того, уперше за останні 15 років (1995–2010) зростає кількість населення Закарпатської (з 2009 р.), Рівненської та Волинської (з 2010 р.) областей (у Чернівецькій області незначне збільшення кількості населення зафіксовано в 2009 р.). Однак через суттєве зменшення кількості населення інших областей регіону, загальний приріст у ЗСЕР є негативним.

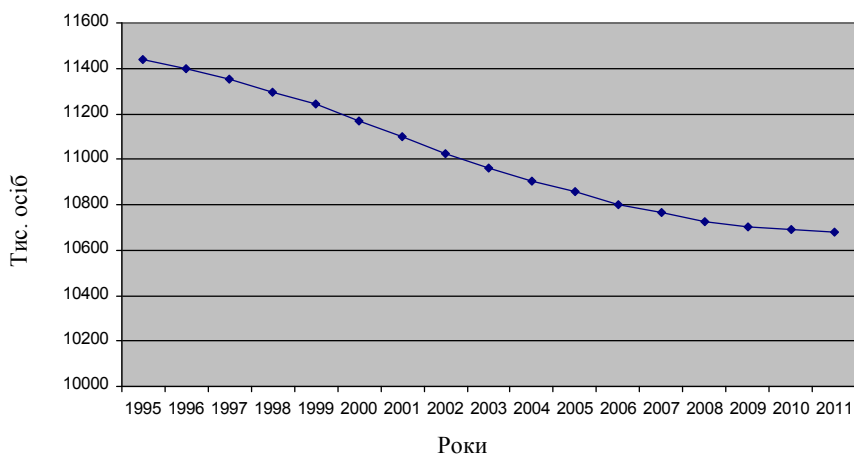

Рис. 1. Динаміка кількості населення Західного СЕР.

Протягом 1995–2011 рр. населення регіону скоротилося на 761,2 тис. осіб (6,1) (до речі, населення сьогоденного Львова), причому 54,6 % скорочення відбулося внаслідок депопуляції в двох областях – Львівській та Хмельницькій.

Негативна динаміка кількості населення зберігається і нині, проте її темпи суттєво менші, ніж у попередні роки. Сьогодні населення ЗСЕР становить 23,3 % від населення країни, на нього припадає лише 12,8 % сумарного скорочення чисельності насе-

лення України за 1995–2011 рр. З 2001 р. простежується стійка тенденція до зниження абсолютного значення депопуляції (рис. 2).

Можна назвати кілька головних причин такого процесу. По-перше, входження в найбільш активний дітородний вік (20 – 29 років) значної кількості жінок, народжених у 1980–90 х роках. По-друге, перехід до позитивного міграційного сальдо (в Україні загалом) або значне його скорочення (в ЗСЕР). По-третє, здійснювана з 2005 р. активна демографічна політика держави на стимулювання народжуваності (збільшення соціальних виплат у разі народження дитини).

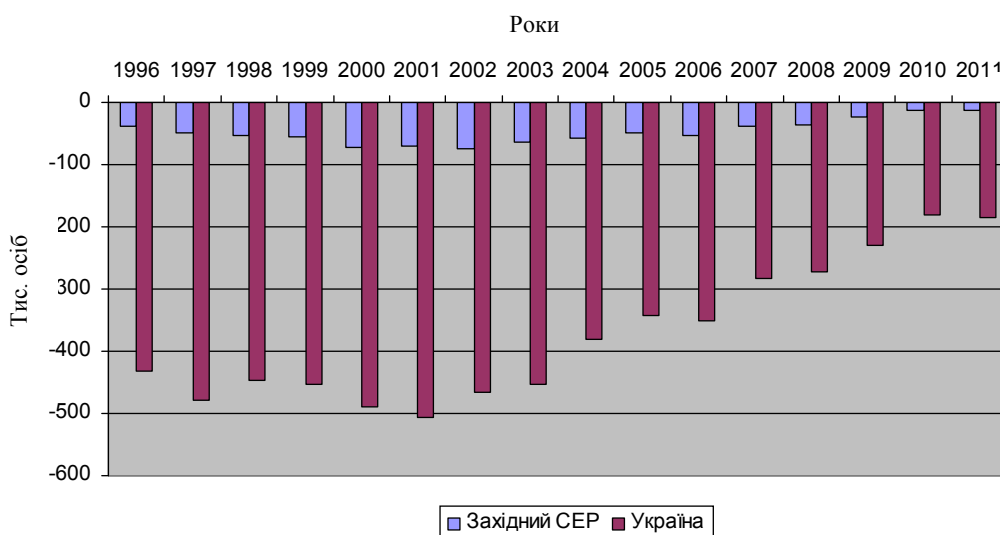

Рис. 2. Щорічне зменшення кількості населення України та Західного СЕР (на тис. осіб).

Динаміка чисельності населення є наслідком його природного та механічного руху. Західному СЕР порівняно з країною властиві вища народжуваність (на 1,5–2,4 ‰ в 1995–2010 рр.), нижча смертність (на 1,7–2,5 ‰) і, відповідно, вищий природний приріст населення (на 3,4–5,1 ‰). Зазначимо також тенденцію до зменшення зазначених відмінностей в останні п'ять років (див. рис. 2).

Найбільш кризовим періодом були 1999–2005 рр., коли коефіцієнт природного приросту в ЗСЕР коливався в межах від -2,2 до -2,7 ‰ (в Україні – від -7,0 до -7,6 ‰). У 2010 р. з-поміж областей регіону природний приріст населення був позитивним у Закарпатті (-2,7 ‰; це максимальне значення за останні 15 років у всіх регіонах України), Рівненській (-1,8 ‰) та Волинській (-0,5 ‰) областях. Загалом у ЗСЕР дещо сповільнилася стійка з 2005 р. тенденція до зближення коефіцієнтів народжуваності та смертності (рис. 3).

Для глибшого аналізу територіальних особливостей демопроектів доцільно розглянути регіональні відмінності в показниках природного руху населення на рівні АТО. На рис. 4 зображено природний приріст населення в розрізі АТО Західного СЕР (127 районів і 36 міст обласного значення).

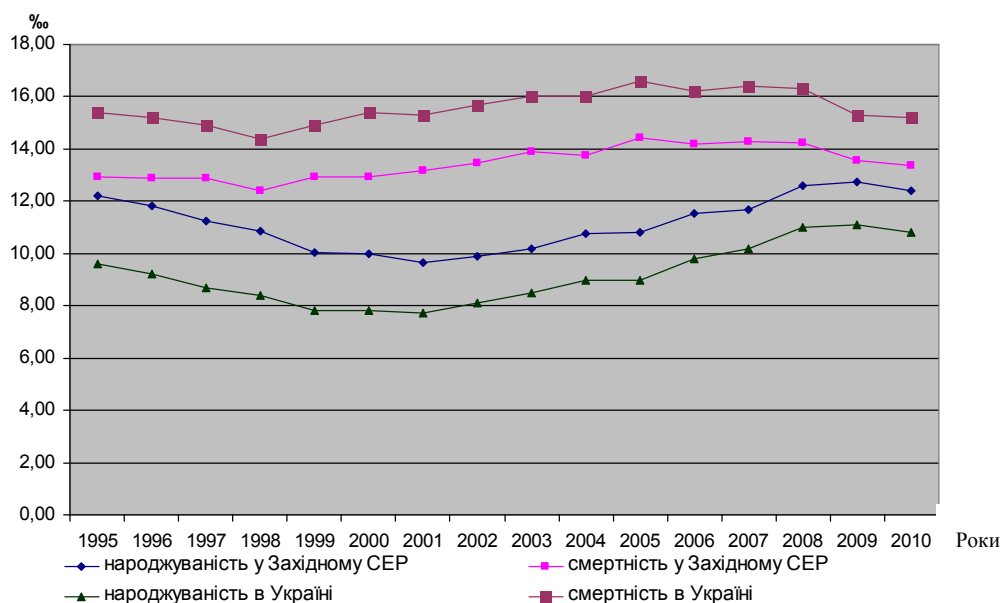

Рис. 3. Динаміка природного руху населення України і Західного СЕР.

Дуже високий (як для сучасної України) природний приріст населення характерний для більшості північнополіських районів (Рокитнівський, Володимирецький, Березнівський, Сарненський, Камінь-Каширський), у яких високі коефіцієнти народжуваності (19,1–22,9 ‰) супроводжуються невисокими коефіцієнтами смертності (11,6–13,3 ‰). Також сприятлива демоситуація склалася в гірських і передгірських районах Карпатського регіону – Рахівському, Верховинському, Путильському, Тячівському, проте коефіцієнти народжуваності (15,6–18,2 ‰) та смертності (10,1–13,0 ‰) там трохи нижчі. З-поміж гірських (за відповідним статусом) районів, тільки в семи (з 24) природний приріст населення є від’ємним. Іншим чинником високого рівня народжуваності є етнічний – наявність значної кількості етнічних меншин, зокрема циган, у Закарпатській обл.

Зазначимо про високий приріст населення обласних центрів регіону (крім Львова), деяких малих і середніх міст, що відіграють важливу роль у житті навколишніх територій (Ковель, Кам’янець-Подільський, Мукачеве, Хуст, Коломия, Калуш), та міст з молодим населенням, що стали свого часу “полюсами зростання” з огляду на освоєння природних ресурсів чи спорудження електростанцій (Кузнецовськ, Нетішин, Новий Розділ, Новодністровськ, Новояворівськ).

Найвищу депопуляцію мають південні та південно-східні райони Хмельницької обл. (Чемеровецький, Віньковецький, Старосинявський, Новоушицький, Ярмолинецький) з коефіцієнтами народжуваності 7,4–11,0 ‰ і смертності 21,0–22,5 ‰.

На підставі даних з рис. 3 можна зробити висновок про деякі географічні закономірності природного руху населення. Центральна смуга ЗСЕР – демографічно депресивна, причому рівень депопуляції знижується в західному напрямі. Для сусідніх з цими трьома областями районів Волинської, Рівненської, Івано-Франківської та Чернівецької областей також характерне природне скорочення кількості населення (винятком

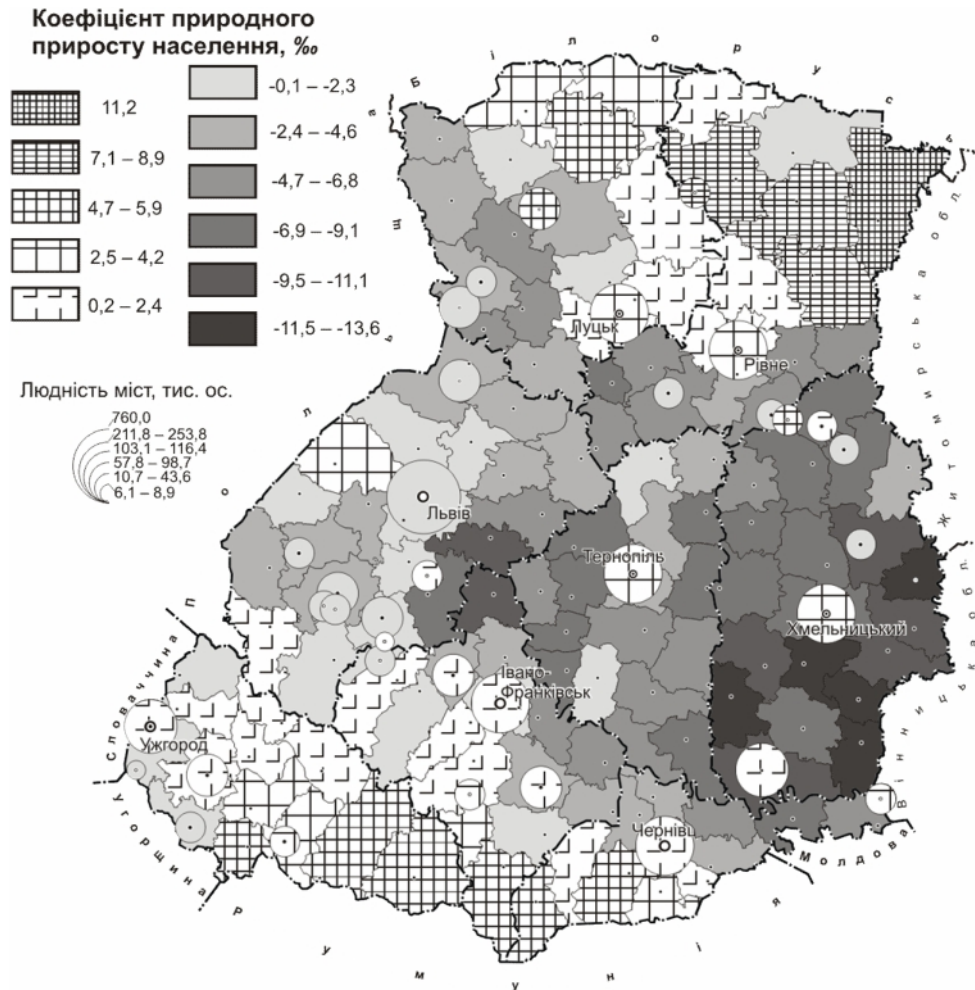

Рис. 4. Природний приріст населення Західного СЕР України (2010).

є деякі міста обласного значення, що відрізняються передусім молодшим населенням). Рівень народжуваності і нині багато в чому визначений традиціями місцевого населення і менше – рівнем його економічного благополуччя. АТО з потенційно більшими можливостями в забезпеченні вищої якості життя населення часто демонструють порівняно низький рівень народжуваності, особливо це стосується населення всіх великих і середніх міст регіону (9,8–12,6 ‰). Водночас слабкоурбанізовані, віддалені від великих і середніх міст райони Полісся та Карпат мають дуже високий рівень народжуваності (16,9–22,9 ‰).

Іншою складовою формування чисельності населення є його механічний рух.

Низьке негативне сумарне сальдо міграцій було характерне впродовж тривалого часу для всіх областей регіону, тільки у Львівській обл. протягом 1995–2001 рр. суттєве міграційне скорочення населення (13,2–17,9 тис. осіб щорічно) визначало загальну (кількість населення області більше, ніж природний приріст (скорочення)).

Сьогодні позитивне сальдо міграцій простежується в Чернівецькій (починаючи з 2006 р.) та Івано-Франківській (у 2010 р. сальдо міграцій уперше стало позитивним) областях. Іншим областям властиве поступове зменшення абсолютного значення від'ємного сальдо міграцій – до -0,3 тис. осіб у Львівській та -1,4 тис. осіб у Рівненській областях, що є найнижчим у цих областях абсолютним значенням сальдо міграцій за досліджуваний період.

Значні регіональні відмінності міграційних процесів у ЗСЕР зафіксовано на мезорегіональному рівні (рис. 5).

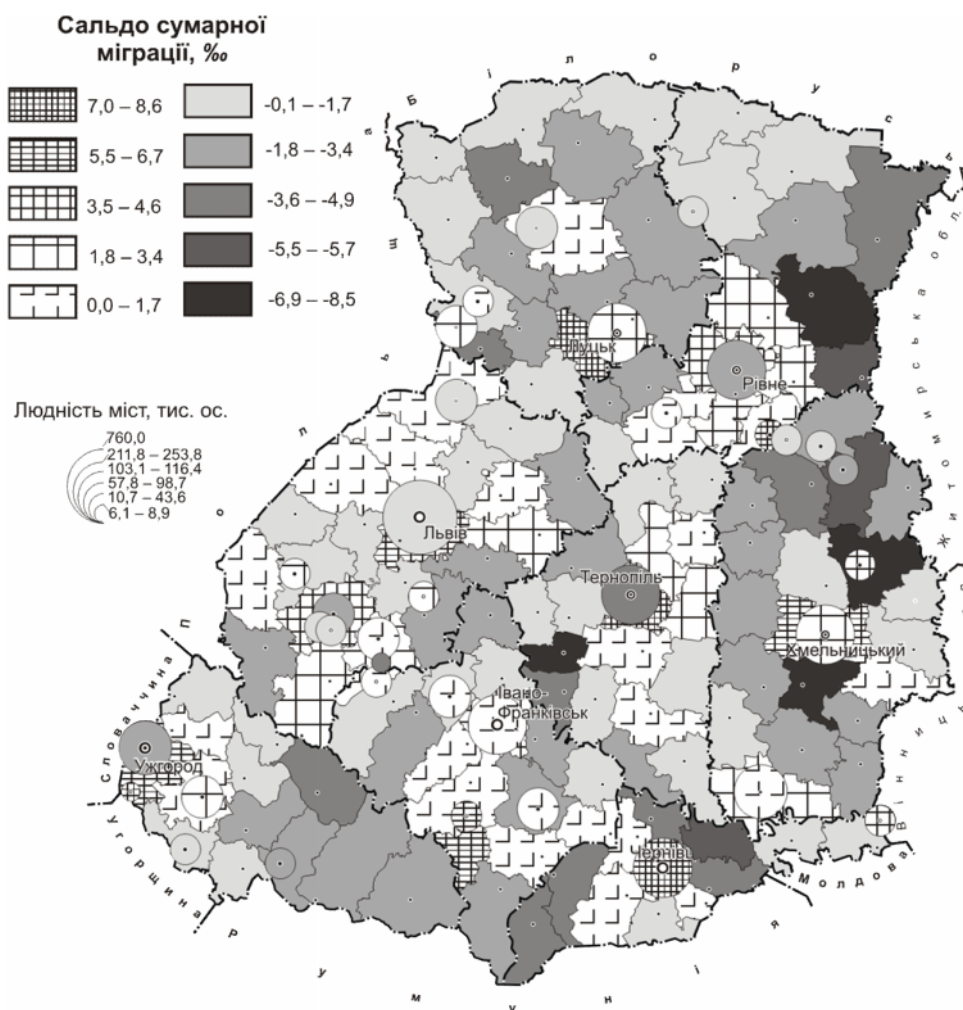

Рис. 5. Міграційний приріст населення Західного СЕР України (2010).

Найбільш міграційно привабливими АТО регіону є райони, що безпосередньо прилягають до обласних центрів і середніх міст (Луцький, Рівненський, Пустомитівський, Тернопільський, Хмельницький, Ужгородський, Тисменицький). Причому часто позитивний міграційний приріст виявляється на тлі негативного сальдо міграцій у самих містах (у випадку Львова, Тернополя, Рівного, Ужгорода, Дрогобича, Борислава, Трускавця та мінімального позитивного сальдо Івано-Франківська та Кам'янця-Подільського). Це дає підстави говорити про процес субурбанізації – зростання і розвитку приміської зони міст. У АТО Чернівецької обл. подібного приміського району немає, і сам обласний центр має високу міграційну привабливість. Серед інших АТО з великим позитивним сумарним сальдо міграції назвемо міста обласного значення Чоп, Острог, Ярмче, Старокостянтинів, Новодністровськ та Мукачеве.

Характерною рисою деморозвитку ЗСЕР є те, що поліські та гірські райони регіону з високим природним приростом відіграють, зазвичай, роль міграційних “донорів” – 14 з 16 районів Полісся і 15 з 24 гірських районів Карпат мають негативне міграційне сальдо. Крім них, високе міграційне скорочення властиве Ярмолинецькому, Підгаєцькому, Вижницькому, Шепетівському та Старокостянтинівському районам. Районам, що розміщені близько від обласних центрів і середніх міст, міграційний відтік не властивий – для значної частини працездатного населення немає потреби змінювати місце проживання з огляду на роботу в місті, вони здебільшого є маятниковими мігрантами.

Отже, формування кількості населення ЗСЕР здебільшого визначене його природним рухом. Значні внутрішньорегіональні відмінності в природному русі, що зафіксовані в досліджуваному регіоні, пояснюють головню історичними особливостями розвитку конкретних регіонів, традиціями і ментальністю населення, а не економічними чи соціальними умовами.

Суттєвим чинником демографічної динаміки є міграційні процеси. Саме їхній аналіз дає змогу простежити міграційний потенціал та міграційну привабливість районів і міст регіону. Міграція (особливо з економічних причин) є як чинником, так і наслідком відповідної якості життя населення. Вона є індикатором незадоволеності власним життям у регіоні вибування мігрантів. І навпаки, регіони з високим значенням міграційного сальдо можна розглядати як регіони з потенційно вищою якістю життя населення.

*Стаття: надійшла до редколегії 09.10.2011
прийнята до друку 20.11.2011*

STATE AND DYNAMICS OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN WESTERN SOCIO-ECONOMIC REGION OF UKRAINE

R. Teslyuk

*Institute of Regional Researches of National Academy of Sciences of Ukraine,
Kozelnytska St., 4, UA – 79026 Lviv, Ukraine*

Main trends shaping the population of Western socio-economic region of Ukraine are analyzed. Geographical differences in the natural and mechanical movement of the population on the level of administrative territorial units have been substantiated and compared.

Key words: natural growth, migration, depopulation, Western socio-economic region.

**СОСТОЯНИЕ И ДИНАМИКА ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
В ЗАПАДНОМ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ УКРАИНЫ****Р. Теслюк***Институт региональных исследований НАН Украины,
ул. Козельницкая, 4, г. Львов, 79026, Украина*

Проанализировано главные тенденции в формировании численности населения Западного социально-экономического района Украины. На уровне административно-территориальных единиц областей региона обосновано и сопоставлено географические различия в естественном и механическом движении населения.

Ключевые слова: естественный прирост, миграция, депопуляция, Западный социально-экономический район.